

ERDÉLYI MÚZEUM

XIX. kötet.

1902.

I. füzet.

Budapest 1820-ban.¹

I.

A kik Pest városára régibb időkből emlékeznek s az akkori Pestet a mostanival összehasonlítják, a nagyszerű haladás láttára bámulattal telnek el, mely haladás aránylag rövid idő alatt, egy oly megyei székhelyből, mely akár templomainak s köz- és magán-épületeinek díszére és építkezési arányaira, akár a társadalmi élet élénkségére nézve hazánk nagyobb városaival sem mérközhetett, a milyenek voltak Pozsony, Kassa, Kolozsvár, Eperjes, nemcsak Magyarország fő- és székvárosát, de egy világvárost tudott alkotni, olyat, melyet jelenleg a külföldi utazó gyönyörűséggel szemlél s a melynek látása őt legottan méltó, s nem múltó bámulatra ragadja. És ez az óriási haladás egy félszáznál nem sokkal hosszabb idő alatt történt. A XVIII. évszáznak elején Pest alig számított 2000 lakost, 1780-ban Pestnek összes lakossága 13,550 emberből állott, mely szám a jelen évszáz elejéig már 29870-re emelkedett, 1821-ben Pestet 45,318 ember lakta, 1848-ban pedig 120,000; 1870-ben Budapest lakóinak száma 270,000-re emelkedett, 1880-ban az összeg már 360,000, az utolsóelőtti népszámlálás Budapest lakosságát 506,000-re tette, a melyből Pest öt kerületére az akkori statisztikai kimutatás szerint 324,586 lakos esik, 1899-ben már 650,000 lélekre emelkedett a záróösszeg, a legutóbbi népszámlálás 1900-ról fővárosunkban a lakosság számát 713,383-ba állapítja meg. Mily óriási szaporodás! Pest magyar lakói közt minden időben voltak olyan férfiak, mint a tipikus Ledényi, Toldy „Buda és Pest 1800, 1823, 1850“-ben cz. vázlatában,¹ kik szentül hitték, „hogy Pestből még valaha nagy és dicső város lesz s minden legapróbb apróságot, mi e tekintet-

¹ Döbrentei Gáborról irt tanulmányomban több évvel ezelőtt a Hunyadm. tört. rég. társulat néhány válaszmányi gyűlésén ezen értekezésemből egyes részleteket olvastam fel, a melyek azonban nyomtatásban nem jelentek meg.

² L. „Aurora hazai almanach“ 1834-diki kötetét a 233–34 l.

ben haladásra mutat“, szorgosan följegyzettek. Ilyen volt a múlt évszáz első felében Döbrentei is, ki erdélyi barátaihoz intézett leveleiben gyakran tesz örömmézzel szívében említést Pest gyarapodásáról. Budán lakva a gróf Gyulai család tagjaihoz írt leveleit nem *Budá*-ról és nem is *Buda* és *Pest*-ről, hanem *Budapest*-ről keltezi. Ilyen volt gróf Gyulai Lajos, Döbrentei tanítványa, ki élte végeig nem szűnt meg Pest városának sorsa iránt melegen érdeklődni. Midőn az 1838-diki árviz s 1849-ben a budai vár ágyúit Pest egy részét rómába döntötték, mély bánat érzete vett erőt rajta, s mind a kétszer csak az új építkezések láttára vigasztalódott. Még öreg korában is örömmézzel szívében állott meg mindennapi sétái közt az építkezési állványok előtt, a város emelkedésében állandó örömet találva; diszesebb s nézni méltó középületeinket gyakran látogatta meg, így p. o. a nemzeti múzeumot, melynek nemesak egyik bőkezű gyarapítója volt, de minden legesekélyebb gyarapodását is figyelemmel kísérte, — s a m. tud. Akadémia épületét s gyűjteményeit, melynek nagyobb alapítói közt nevét 1860-ban 10,500 frt. alapítvánnyal örökítette meg. Midőn zsákodi Horváth István udvari tanácsos s az erdélyi korlátnokság consiliarius, ugyanaz, kinek az „Athenaeum“ 1838-dik évfolyamában megjelent jogtörténeti tanulmánya „a két magyar haza egyesülése s Magyar országnak a Részekhez joga“ iránt akkori politikusainkat élénken érdekelte, mint ujonnan kinevezett ministeri tanácsos Pestre tette át lakását s gr. Gyulai Lajostól megkérdeztetvén, hogy Bécs után minő véleményben van Budapestről, röviden így válaszolt: „lesz, lesz“, Gyulai erre ingerülten így szólott: „bizonyal lesz, lesz, de ha jártadban-keltedben körültekintesz, azt kell mondanod, hogy már is van.“ Azok a főurak, kik Pesten maguknak s családjaiknak palotákat, nagykiterjedésű bérházakat építettek, a Telekiek, Orezyak és Károlyiak, bizonyára sejtették, valamelyes benső sugalat által megtudták, minekelőtte az a köztudatba ment volna, hogy Magyarország egykori fővárosa Budapest leend.

Legyen szabad e helyen Pest városa állapotát azon évről vázolnom, melyben Döbrentei állandó lakását oda áttette s egy-járását az akkori kulturviszonyokra egy tekintetet vetnem. E tanulmány előterét is tisztábban fogjuk látni, ha a háttér megvilágosodik. A szentgyörgyi Horváth-féle ház a hatvani, jelenleg Kossuth Lajos

utczában, az Almásyak szép-utczai házuk az 1820-dik évben a város nevezetesebb épületeihez tartoztak. Templomok aránylag a város nagyságához még most sincsenek elegendő számmal Budapesten, akkor még kevesebb volt. Pest legnagyobb középületei 1820-ban az itt következők voltak: a rokkantak palotája a gránátos-utczában, épült 1727-ben Martinelli olasz építész vezetése alatt, diszes homlokzattal, -- az „Új Épület“ a Lipótkülvárosban, melynek mindennemű díszítések nélkül szűkölködő látképe a szemre fárasztólag hatott, -- a Gyertyánfy ház a Király-utca sarkán, mely Pestnek első négyemeletes háza volt, szintén minden külső dísz nélkül, -- a Károlyi palota s még néhány magán épület már jó ízlésről tanuskodtak, -- a harminczad, melynek kapuját dicsérték, a színház, melynek a város felőli része már 1812-ben készen állott, de a melynek a Dunára néző homlokzata még 1821-ben sem volt kiépítve,¹ -- a nemzeti múzeum, mely felejthetlen emlékü József nádor-ispán kezdeményezésére országos adakozásokból épült gróf Batthyányi Antalnak a hatvani és keeskeméti kapu közt fekvő nyárilaka helyén. A jelenlegi épületnek alapját azonban esakis 1836-ban kezdték lerakni, -- az egyetemi épület, azelőtt a Pálosok zárdája, a hova az egyetem Budáról 1787-ben költözött, -- a megye-háza, -- a városház, melynek tetszetős arányokban épült tornyát 1800-ban nem győzték eléggé dicsérni, a királyi kuria épülete és végül a belváros egy-két zárdája. Pestnek már 1800-ban egy igen díszes kávéháza volt a dunaparti sétaúttal szemközt álló Kemniczerházbán, melynek akkortájt Bécsben is alig volt párja. A város lakóinak a városliget, Margitsziget, Orezykert és Festetics ültetvény nyújtottak árnyékot és üdülést. 1820-ban még a régi városi kapuknak is egynémelyike fennállott jelül a múlt időknek. A Lipótkülváros, a fővárosnak V. kerülete, ekkor még csak épülni kezdett, így a Nádor-utca s Bálvány-utca közt létezett Ürményi ház² táján még 1822-ben is egy tó volt, hova gróf Gyulai Albert al-

¹ A régi ronda színház helyén épült, melyet csúfságból „száraz malom“-nak neveztek, németül „Rossmühle“. Az új színháznak város felőli homlokzatát egy művészi szoboresoport díszítette, u. m. Apollo Thalia, Melpomene és Calliope műzsák társaságban. A fülkékben az egy Uránia kivételével a többi műzsa volt elhelyezve. Ez a színház elégett.

² Ez a terület azelőtt a Madács családé volt.

tábornagy öcsését, gróf Gyulai Lajost akkori lakásáról az Országút és Kerepesiút sarkán (jelenleg gróf Vigyázó ház) kocsin vadászni vitte vízi madarakra s onnan aztán egész az „Új Épület“-ig kocsiztak. Ez az egy adat eléggé illusztrálja Budapest óriási növekedését. Könyvtár dolgában éppen nem volt szegény a dunaparti város, a ritka gazdag múzeumi s egyetemi könyvtáron kívül első helyen vadasi és jeszeniczei Jankovics Miklós¹ könyvtárát kell megemlítenünk, mely kézirat-, oklevél-, érem-, régiség-, ékszer- és festménygyűjteményeivel párját ritkító gazdag kincset alkotott. E gyűjtemény megszerzése a m. nemzeti múzeum számára múzeumunk történetében örökre emlékezetes eseménynek marad. A gróf Teleki könyvtára 1820-ban 10,000 kötetből állott, Horvát István könyvtára szintén egy annyi kötetet számlált s ezeknél nem sokkal volt szegényebb Kulesár István könyvgyűjteménye. Schedius Lajos és Tumpacher kánonok könyvtárai szintén igen sok jeles s ritkább munkát tartalmaztak; Bene Ferencz² és Schuster tanárok szakjukba vágó tudományos munkákat gyűjtöttek, utóbbi vegytaniakat. Pest művelt közönsége már ekkor is gyönyörködött a zenében s többen 1818-ban zeneegyletet alapítottak. A vendéglők közül a legkeresettebbek hosszú időn át az „Arany Sas“-ról és a „Fehér Hajó“-ról elnevezettek voltak. Előbbiről már báró Orezy Lőrincz emlékezik „Bugatzi tsárdának tiszteletére“ címzett versében,³ utóbbi az érkező útast a báró Jenisch család tágas házába fogadta, mely később részleg a cremonai eredetű giundani Strada családra maradt.

1820-ban két hirlap jelent meg Budapesten. Döbrentei, mint láttuk, már ekkor így nevezte a dunaparti két testvér várost, — u. m. 1. *Ha:ai s Külföldi Tudósítások*, szerk. Kulesár István,⁴ kis 4 r., egy íven hetenként kétszer (Polit.). Melléklapja: *Hasznos Mulatságok* encyel. tartalommal, 8 r., egy íven, hetenként kétszer.

¹ Szül. 1773-ban Pesten, meghalt 1846 ápr. 18-dikán ugyanott.

² Orvostudor (szül. 1775-ben, meghalt 1858. jul. 2-dikán Pesten).

³ Az idézett hely így hangzik:

„Akkor nem tserélünk egy aranyos sasért,
Nem perliünk gazdával a' jobb numerusért,
Noha nem szaladnak eltévedt kultsokért,
Meg nyugosznak benned, nem adnánk egy várért“.

⁴ Szül. 1760-ban, meghalt 1828. márcz. 30. Pesten.

2. *Vereinigte Ofner und Pester Zeitung*. Szintén 4 r., egy íven jelent meg hetenként kétszer, politikai tartalommal, szerkeszté Rösler. Melléklapja: *Gemeinnützige Blätter*, 8 r., egy-egy íven hetenként kétszer, encyel. tartalommal. Kulesár lapjának hazafias irányzatát következő nyilatkozata egész teljességében világosítja meg: „Mind dicsősége, mind boldogsága Nemzetünknek szorosán megkívánja, hogy ne csak neveztesünk Magyaroknak, hanem legyünk valósággal Magyarok, azaz szóljunk, beszéljünk és írjunk magyarul, hogy minden Magyar Nemes tudja és értse a köz dolgoknak és tulajdon ügyének folyamatját“. Buzdító szavak a magyar lapok olvasására és a közdolgok iránt való érdeklődésre! Folyóiratja Budának és Pestnek 1820-ban csupán csak egy volt, ez a „Tudományos Gyűjtemény“, a melyet Thaisz Endre szerkesztett. A számok beszélnek, mind ezekhez nem kell magyarázat. Pedig 1820-ban tudósokban s írókban nem volt fogyatkozás Budapesten, sokkal több hirlap és folyóirat található volna bennök közreműködőkre; Schams egy egész terjedelmes listáját állította össze ezeknek, kik közt több egyetemi tanár, hivatalnokok, ügyvédék szerepelnek. Nem az emberek hiányoztak, nem is a munkakedv és buzgóság, de a pártolás s ennek hijában a vállalkozó szellem nem tudott erőre kapni. Magyar színészetünk ügyét is ekkor még az ország kevés pártfogásában részesítette. Budának és Pestnek 1820-ban még csak német színháza volt és ez még így volt 1833-ban is, és ha a német színészek hazai drámát adtak is elő, hiányzott abból a hazai élet, népünk lelkének jellemzése, a történeti hűség. A bérczes hazában a magyar színház ügyének kedvezőbb csillagok jártak s Kolozsvárt az első állandó magyar színház 1821. martius 12-dikén nyílt meg, Körner „Zrinyi Miklós“ című darabjának előadásával, melyet a nagyszámú hallgatóság élénk lelkesedéssel fogadott. Azok, kik a nemzeti ügy szolgálatában irodalmunk s színészetünk fellendítésén fáradoztak, nehéz harezot vívtak a közönnyel s a hazától való elidegenedés ellen s a hosszú időn át kétes győzelem késett az éjji homályban, de eljött végre valahára. Érdekes példa e küzdelemre gróf Dessewffi József, kinek a miskolezi színház ügyében tett fáradozásai a várt sikerre nem vezethettek. Hogy a közadakozás céljából kibocsátott lelkes felszólításának mily kevés látszatja volt sokaknál, eléggé kitűnik egyik 1817. febr. 11-dikéről kelt Kazinczyhoz intézett leve-

léből, melyben keserű gúnynyal panaszolja, hogy az általa felszólítottak egyike azt izené, hogy jó magyar szive van, de lyukas az erszénye s ez okon tőle áldozatot ne várjanak, egy másik megint azzal mentegetődzik, hogy nem tudja magát elhatározni a summa iránt s ezért időhaladékat kér, gróf Wolkenstein (Rákóczy maradék!) azt mondta, hogy ő haszontalanságokra soha nem ad semmit, hogy ez nála erős fogadás, tehát a magyar színház szerinte a haszontalanságok számába megy. Egy másik lebeszéli az embereket, mert ő is nagy barátja a nem adásnak. Gróf Péchy minekutána mindent elolvasott volna, a nélkül, hogy vagy egy szót szólott vagy egy krajezárt adott volna, csupán az írást adta vissza, de holnapután maga fog német komédiát játszani a köz theatrumon. Generalis Márjássy azt mondta, hogy szívesen adna akármennyit, de mivel semmi sem lesz belőle, csakis gróf Dessewffy kedvéért ad ötven forintot. Az egyik úr azt mondta, hogy ő soha sem jár Miskolezra. Gróf Klubusiczkiné a kerülő levelet¹ még olvasni sem akarta. Báró Ötvös Gábor az idevaló kamaralis administrator azt mondta, hogy kérdés, ha megengedi é a magyar consilium, hogy Magyarországon magyar theatrum legyen, tehát semmit se ad. Lábassy kanonok úgy vélekedett, hogy a magyar nem komédiásnak való, tehát nem kell magyar theatrum. Jábreezky consiliarius pedig a nem adást azzal indokolta a gyűlésben, hogy a theatrum forgatta fel Görögországot és a római birodalmat. Voltak olyanok, kik azt jegyezték meg, hogy többet adtak volna, ha ez vagy amaz többet adott volna. Ez a levél főtartalma. A múlt ezen vázlatánál mintha csak a jelent látnók magunk előtt. A szükkeblűség, a közöny, a kiesinyes mentségek felette hosszú életűek s egyik nemzetségről a másikra átöröklődnek. Azonban lássuk e sötét kép világos oldalát is; az ifjú gróf Szirmay István 100 forintot ada, azt mondván Dessewffynek: „tudod barátom, be keveset kapok apámtól“. Gróf Dessewffy Józsefné tiz aranyat, Dessewffy József 500 forintot s gyermekei a hazai múzsa oltárán minden kevés gyűjtött pengő pénzüket áldozták azzal a sokat mondó hozzáadással „csak ennyit, mert nincs több“.

¹ Körlevél.

Bizony Buda és Pest 1820-ban csak névszerint volt magyar város, hiszen Döbrentei az optimista még 1831-ben így írhatott naplójában: „Bajusz elég van Pesten, de Magyar nincs“.

Annak daczára, hogy a múlt évszáz első felében számosan magyarországi íróink közül latinul s németül írtak, mindazonáltal az 1820-dik év irodalmi termékenységét örvendetesnek mondhatjuk. Kisfaludy Károly „Stibor Vajda“ eredeti hazai drámája négy felvonásban, „Klelia avagy Vihnyének Emlékezete“, írta Szendrői Aszalay József, „A' Steganographiának I. könyve stb.“, írta Gáti János, „Verbötzi István Emlékezete stb.“, írta Horvát István, „Egyházi Almanak stb.“, készítette Tóth Dániel, szakállasi ref. prédikátor, „A magyar Törvény Historiája stb.“, kiadta Nagy-Jeszeni Jeszenszky Miklós, „Közönséges Historiai Biographiai Kézi Lexicon stb.“, szerkesztette Mokry Benjamin, „Szécsi Mária vagy Murányvár ostromlása“ eredeti hazai dráma négy felvonásban, írta Kisfaludi Kisfaludy Károly, „Magyarország régi Nemzetségeiről stb.“, írta Horvát István, „Hunyady László“ szomorújáték, írta Primóczy Szent-Miklóssy Aloiz (1793 – 1849), „Kemény Simon“ eredeti hazai dráma két felvonásban, írta Kisfaludy Károly, „A' Kérők“, írta Kisfaludy Károly, eredeti vígjáték 3 felvonásban, „Az erkölcs és Bölcsességnek Tanításai“, fordította németből Putnoky Anna, „Szatirák Horatiusból, fordította Virág Benedek, „Némely Észrevételek stb.“, írta Péli Nagy András, Báthori Gábor halotti Prédikációi, Fái Fáy András „Mesék és Allegoriák“ (nyom. Bécsben). Mind oly munkák, melyek az 1820-dik év folyamán boesáttattak közre s ezek közül egynehánynak megjelenése valóságos esemény számba ment irodalmunkban. Az itt felsorolt könyvek kevés kivétellel Trattner János Tamás könyvnyomdájában készültek. — Nyomda kettő volt Budán és Pesten, u. m. az egyetemi a várban, a hol az most is van s a Trattner-féle nyomda (1789—1813-ig Trattner Mátyás, 1813—1814-ig ugyanő János Tamás fiával, attól fogva 1827-ig maga Trattner Mátyás, azután veje Károlyi István. Az 1820 dik év se múlt el a nélkül, hogy irodalmunkat s közéletünket a hazánk felett örködő gondviselés igen érzékeny veszteségektől megóvta volna. Vályi Nagy Ferencz sárospataki tanár, Homer fordítója, ez év első havának 15-dikén szünet meg élni, Palóczy Horváth Ádám, a „Hunnias“ írója Nagy Bajomban január 28-dikán halt

meg s a magyar hazát ezen kettős gyászszal kezdődő év utolsó havában (decz. 13.) gróf Széchenyi Ferencz halálával egyike a legérzékenyebb veszteségeknek érte.

Az 1820-dik év irodalmi életéről vessünk egy rövid tekintetet a társadalmira, értem alatta Budának és Pestnek magyar társadalmát. Pesten a legmagyarabb szellemű főurak egyike ez időtájt gróf Teleki László volt, a hétsz. tábla bírása és Somogy megye adminisztratora († 1821-ben), neje báró Mészáros Johanna volt; a jeles főúr egyik fia, gróf Teleki József már 1820-ban irodalmi hírrel diadalmozott s a „Tudom. Gyűjtemény“ munkatársai közé tartozott. Báró Podmaniczky József val. belső titkos tanácsos (meghalt 1823. május hó 11-dikén) széles körű ismeretei és elméssége által tünt ki; szerette, ha felkeresték, kedden nagy ebéd volt nála, szombaton tudósokat és művészeket fogadott. Podmaniczky Józsefről gróf Gyulai Lajos Döbrentei napi feljegyzéseihez csatolt egyik pótlékában így ír: „nagy műveltségű, tudományú, kis, czipóhátfú ember volt; a ki vele darab ideig társalgott, tőle megvalva magát tanultabbnak érezte, gazdagodott ismeretekben és tudományban.“ Báró Brudern József háza nyitva volt a lelkes hazafiaknak. Gróf Ráday Pál (1768—1827.) s neje báró Prónay Ágnes szintén megkülönböztetett tekintettel fogadták a magyar társadalom kitünőségeit; Erzsi nevű bájdús leányukat báró Prónay Albert vette nőül s Gedeon nevű fiuk (szül. 1806-ban) egész magyar szellemben nevedett. Báró Prónay Sándor egyike volt legmagyarabb aristokratáinknak, asztalához gyakran híttta meg irodalmunk buzgó munkatársait, így 1822-ben Berzsenyi Dániel, dr. Kovács Mihály orvos, Kulesár István, Horvát István, Vitkovics Mihály, Prepeliczay Sámuel, Ponorí Thewrewk József ebédeltek nála. „Ebéd előtt, alatt és után — írja utóbbi — szakadatlan hazai tárgyakról foly a klasszikai beszéd. Prónay báró neje Teleki grófnő volt, kit korán veszített el s kiről ez ebéd alatt is könnyűs szemekkel emlékezék“. ¹ Maros Németii gróf Gyulai Albert ² altábornok gyakran adott nagy ebédeket s ezen alkalmakkal a társalgás rendesen a közügyek körül forgott. Döbrentei Gábor hivatalos volt ezen ebédekre. Csekonicis tábornok, a ki a magyar lótenyésztésről

¹ „Töredék-Észrevételek a Világ czímű munkára“. (Pozsony, 1831.)

² † 1835-ben.

egy könyvet írt német nyelven, egyike volt Pest legvendégszeretőbb magyar urainak. Gróf Károlyi Lajos jogtudor s Pest megye egyik ülnöke, jogtudományi kérdésekről latinúl írt s az akkori pesti társadalmi köröknek egyik tudományosan művelt tagja volt. Előbb Abauj-megye, aztán Nyitramegye főispánja s val. belső titkos tanácsos lett. A pesti egyetemen 1819-ben végezte jogi tanulmányait. Almásy Pál val. belső titkos tanácsos s Almásy József királyi táblai bíró, gróf Amade Antal hétszemélynök s v. belső titkos tanácsos, Mailáth György Personalis s a királyi tábla elnöke, Ürményi József judex curiae nemcsak születésüknél és hivataluknál fogva foglaltak el fényes állást a társadalomban, de tudományos szakképzettségüknél fogva is. Gróf Festetics Károly Albert a „Pannonia“ szerkesztője inkább német nyelvű írókat egyesített maga körül, mint magyarokat. Szemere Pál társadalmi ember lévén, mindenütt szívesen látott vendég volt, őt barátjai nyaranta Péczelen is felkeresték. Kisfaludy Károly is, ki az akkori idők legünnepeltebb költőjévé emelkedett, a társaságoknak ünnepelt vendége volt. Kultsár Istvánnak háza is egyike volt azoknak, a melyekben az akkori irodalom kitünőségei találkoztak; Teleki László gróf, Beregszászi Pál, Gombos, Horvát István, Helmecezi, Fejér György, Vitkovics, Szemere, Bilkei Pap Ferencz, Schittensam Szaniszló (utóbb Töltényi), Ungvár-Németi Tóth László, Kisfaludy Károly, Kazinczy Ferencz és többen fordultak meg itt. „K. mint az egyetlen pesti magyar hirlap írója, s pesti magyar írói társasáletnek is természetes központja volt“. Az ő házában is terített asztal várt irodalmunk akkori jeleseire s lelkes művelőire. „Mily kedves, buzgó, áldozatkész ember volt Kulesár a színészek iránt, eléggé tanúsítják Déryné szavai: „Mindenkünk könnyezve bucsúzott el a derék Kultsár István úrtól és kedves Pestünktől s abban minden jó ismerősünktől (Naplója I. 248. l.)“.¹ Kultsár mint Szinnyei id. művében olvassuk, „szeretett tánczolni s maga is szerkesztett egy három részből (toborzó, lejtő és friss) álló magyar tánczot“. Mindig talpig magyarban járt. Gróf Dessewffy József egyik 1821. szept. 29-dikéről kelt s Döbrenteihez írt levelében kedvesen emlékezik vissza a Kultsár házában töltött

¹ L. Szinnyei József „Magyar Írók élete és munkái“. (Budapest, 1900.), VII. köt.

pár órára e néhány szóban : „Vaesorára hivott Kultsár, és ott lelém a tudós Horvátot, a buzgó Thaiszot, a mind pennával, mind esettel festeni tudó Kisfaludy Károlyt, a merész lelkű Helmeezit, gyönyörűség szép hazafi lelkek koronája. — — — — —

— — — — — Miként dobogtak a forró szívek a haza diszeért és boldogságáért, miként tetszett ki minden szavaikból, minden pillantásaikból az értelem, a tudomány, a nemes érzés, a férfias lélek, a gyakorlott izlés; az udvarkodó házigazda szerény öröme és meglegedése, a csendes hallgatás és ritka közbeszólás által nyilatkoztatta ki magát. Tisztán takaros volt a vaesora, az édesen hevítő bor mellett sem a fürtös szőlő, sem pedig a piros dinnye hiával; szóval, nehogy másnap :

„*Hesternis vitis animum quoque praegravet unum
Atque adfigat humo stb.*“¹

Mikor Kazinezy 1811. őszén Pesten járt, Kultsár István nagy ebédet adott tiszteletére. Ott volt Vitkovics, Szemere, Horvát, Sztrokai és mások. Bártfay László szintén egyike volt azoknak, kik Pest irodalmi köreiben a számot tevők közé tartoztak; 1817-ben jött Pestre kir. táblai jegyzőnek, 1819-ben a gróf Károlyi-ház titoknoka lett. A derült kedélyű Vitkovics Mihály háza szintén nyitva volt minden jobb ismerősének s itt leginkább irodalomról volt szó. Döbrentei Molière vendégszeretetéről szólva az illető helyen ezeket mondja : „A mi meseköltőnk 's epigrammaticusunk Vitkovics fog egykor így említetteti a' magyar literaturában, kinek barátságos palotájában sok kedves estéket töltöttek el néhány pesti s másunnal oda érkezett litteratoraink“. Gróf Mailáth János a historikus s gróf Teleki Ferencz a paszmosi (1785—1831.), az 1820-dik év egy részét, mint a hogy Döbrentei egyik leveléből látni fogjuk, Budán töltöttek. Jankovich Miklós állandóan Pesten lakott, a kit sűrűn látogattak a budai és pesti társadalom kitünőségei. Kazinezy 1827-ben nála lakott. Gróf Széchenyi István 1820-ban még katonai pályája állomásain érlelte lelkében nagyratörő országos eszméit.

Ilyen volt 1820-ban a pesti társadalmi élet a város magyar lakóinál, mert, mint fennebb mondók, itt csak ezekről van szó.

¹ „Gróf Dessewffy József munkái“ sajtó alá rendezte Ferenczy József, II. k., 116. l.

Ebben a társadalomban magyar szív dobogott, megvolt a magyar érzés, megvolt az érdeklődés a nemzeti nyelv s irodalom iránt, mindazonáltal a régi idők, nevelés, példák és divat befolyása alatt sok volt még a németből az akkori magyar társadalomban s nem csak a főúri körökben, de még az írók egy részénél is, kik felváltva írtak magyarul s németül s e két nyelvet is felváltva beszélték. Magáról Kisfaludy Károlyról beszélték, hogy egy szindarabja előadásakor, midőn valamelyes esemény hatása alatt egy halk susogást hallott maga körül mint a meglepetés és tetszés önkénytelen kifejezését, önfeledten így kiáltott fel: *es murmelt schon*. Ki volt szívében magyarabb hosszú élete végső perceiig, mint gróf Brunswick Maria Theresia, a kisdudl-óvodák lelkes kezdeményezője, és mégis a grófnő magyarul beszélni nem tudott, vagy ha tudott is, nem beszélt. Az, a mit Döbrentei egyik Berzsényihez írt levelében a nőtlen báró Brudern és báró Podmaniczky estélyeiről mond, az akkori pesti s budai társaság legtöbb főúri salonjára is vonatkozik: „— minden csak esendben folyt és lassan simuló tervekben, osztán, — németül minden. Ez estélyeken német nyelven tárgyalták a magyar nyelv művelését és irodalmunk fejlesztését czélzó terveket s módosztatokat“. Még 1830-ban is eseményként hozza fel Döbrentei, hogy a nemzeti casinó ebédjén a toastokat általán magyarul mondták. Egy 1830. nov. 26-dikáról írt levelében gróf Teleki Ferenc (a paszmosi) Döbrenteit emlékezteti azon szavaira, melyeket neki 1825-ben Budán mondott, t. i. hogy csak három főúri asszonyt tud Budán és Pesten, kik egy órai magyar beszédük után azt nem mondják, hogy: *hála Istennek, megszabadultam a magyar társalkodástól!*

II.

Döbrentei Erdélyből tett útját Budapestre egy Kassára tett kitéréssel nyújtotta meg, a melyhez igen sok kedves emléke fűződött. E kassai utat október végén tehetta, mert 1820. okt. 27-dikén még Maros-Németiben volt, hol Müllner életrajzát befejezte (l. a „Külföldi Színjátékok“ I. kötetének 177-dik lapján). Kassára, úgy látszik, azért ment, hogy ezen külföldi színjátékok magyar fordításának nyomtatása felől Wigand kiadóval személyesen értekezék. Első levelét, melyet Erdélyből való eltávozta után már Pestről intézett boldog emlékü nagyanyámhoz, gróf Gyulai Ferencnéhez, az

1820-dik év november 24-dikéről keletzte s ebben az akkori Pest irodalmi s társadalmi képét néhány megkapó vonásban vázolta. Ez érdekes levél a magán természetű ügyek elhagyásával így hangzik:

Pest, Novemb. 24 d. 1820.

Méltóságos Grófné,
tisztelt Nagyságos Asszonyom,

Érzem, hogy bűnbe esném, ha még csak egy postával is halasztanám leveletemet, a' mi eddig azért marada el, mert szállásom elrendelhetése időt kívánt. Osztán, a' mi legfőbb, nem anyniaktól körülvéetve, mint Vitkovics barátomnál valék¹ akartam folytatni e rendeket Nagysádhhoz, a' kire való emlékezetem annyiféle eltölt kedves óráknak hozza előmbe képeit, 's mig ezeket a távolból nézem; édes lassú könny is futja meg szemeimet, mint újra ismét most tapasztalom. Mert megint vissza zajog kebelemben 'a Nagysádtól s kedves gyermekeitől való elválásom, mellynél nehezebben még soha elválás nekem nem esett. Hitem, hogy még meglátom Erdélyt, a' hozzám jót, az előttem örökké kedveset 's még is kimondhatlanúl fáj, a' már induló órák felé, távozásom. Ez a kijövetel engemet Nagysád házához még inkább közelebb képesít; nem szakadnak lánczaink, hanem válni akarván, még inkább szorosabban össze esatlódnak. Nekem a' Nagysád háza mindenem; oda vonsz ifjú-korom legszebb idejének ott lefolytára való emlékezetem, oda, Nagysádnak hozzám viseltetett anyai jósága, oda gyermekeinek szives szeretete.² O, Méltóságos Grófné, Anyámnak hívom magamnak, hálám érzéseiben Nagysádot, 's az úgy nevezhetés engedelmet könyörögeném ki, ha állapotaink távol nem tartanának. Így, elég érzemem magamat boldognak abban, hogy itteni barátaim előtt 's más ismerős házaknál meleg tisztelettel említhetem Nagyságodat.

Hogy az én útam, egyesegyedül, mingyárt a' kassai mulatságos utazás után, millyen kedvetlen volt, Lajosnak³ írt leveleimből érteni fogta Nagysád, most itteni mikép létemről teszek tudósítást.

¹ D. Pestre érkeve Vitkovicshoz szállott.

² Döbrentei 1807-ben kezdte meg gróf Gyulai Lajos nevelését s 1820-ig maradt nevelői minőségében a gr. Gyulai családnál.

³ Gr. Gyulai Lajos.

Barátim itt örömmel fogadtak 's mindent elkövettek könnyeb-
bítésemre. Gróf Teleki László 's a' Grófné szivességgel nyitották
meg Bibliothekájokat (,) hogy abból czéломra dolgozhassam 's aján-
lották házokat akkor meglátogathatnom (,) a' mikor csak időm
engedi s kedvem tartja. Gróf Gyulai Albert is minden kegyességgel
fogadott 's kézségét mutatta, ha valamiben hozzája kívánnék
folyamodni. Budán lévén épen Gróf Majláth János is,¹ elvezete a
Grófhöz Szemere Pál barátom s ott egyúttal Gróf Teleki Ferencz-
czel is, ki az Ádriai Tenger Syrenáját fordítja németre,² megismerke-
dém. Gróf Majláth mutatta azon német fordításait, melyeket magyar-
ból tett, hogy a magyar poézis állapotját a' Németekkel megismer-
tesse. Azok közé véve az én verseimből is néhányat, melyeket majd
később Comtesse Lottinak³ meg fogok küldeni. Nem foghatom-meg,
hogy ez a' Majláth mikép vonhatott magára Erdélyben setét gyanút,
én épen nem olyan embernek találok. Deczember végéig még itt
marad 's én sok jó órákat ígérek magamnak előre, társaságában.
A' tegnapi estét nálam töltötte 's a' mait ismét itt fogja.⁴ Harmad
nappal ezelőtt valék felvezetve Gróf Rádayékhoz, hol különös tekin-
tettel fogadtattam. A' Gróf azt mondá tréfálva, mingyárt a' cere-
moniellek végzése után, hogy csak azt sajnálja, hogy mingyárt első
látása után keztyüt kell előmbé vetnie, mert ő az új szót, *kegy*,
mellyet Vitkovicsnál, Gróf Majláth, Szemere és én elfogadtunk a'
német *Sie* és franczia *vous* kiejthetése végett, nem szereti.⁵ Azonban
Grófnéja szobájába vezetett, hol Gróf Majláth, Gróf Keglevics és
Comtesse Ráday Erzi, egy éjszaki szépség, erősen szőke hajjal és
kék szemmel, voltak, ki felől már tudtam (,) hogy a kegy-gyel

¹ Szül. 1786. okt. 5-dikén Pesten, keserű nyomortól zaklatva 1855. jan. 3.
a bajorországi Stahrembergi tóba ölte magát leányával Henriettével együtt.
L. Szinnyeinel az id. mű VIII. kötetében.

² Nem a „paszmosi“ gróf Teleki Ferencz, hanem a „sáromberki“, a ki
eredeti német verseket is írt.

³ Gróf Gyulai Karolina.

⁴ A „Magyarische Gedichte“ (Stuttg. u. Tüb., 1825.) és „Geschichte
Ungarns“ című mű tudós szerzője. Magyar népmeséket is gyűjtött.

⁵ A *kegy* szó ily értelemben nem is honosult meg nálunk, s Ballagi
Mór magyar-német szótárában sem fordul elő. *Kegy* a m. „kegyelem“, l.
Pápai Páriz Ferencz szótárában; mint megszólítás *kégyelmed* s *kend* vagy
kéd szerepelt, a két utóbbi a köznépnél.

való tréfálkozásunkat szereti. A' Grófné testvére B. Pronay Sándornak, Nagysádról sokat kérdezősködött 's én melegedtem, hogy minden jót mondhattam. Tőlem tudták meg a' Nagy Asszony halálát, pedig úgy tudom atyafiak.¹ C. Ráday Ersi nem mert velem beszélni, a' mint Gróf Majláth mondá tegnap azért, mivel valami borzas, feszes Tudósnak gondolt, hanem eljövetelem után azt vallotta, hogy már felbátorodva érzi magát, hogy velem az új szó, kegy, megszólítással tréfáljon. Engedje Nagysád az illyent is ide írnom Comtesse Lotti számára, a kit C. Stanczival² egyetemben szívesen, ugyan szívesen tisztellek. Be szeretném (,) ha kedvek lenne, ezután is, sőt ezután inkább a' velem való levelezésre. Prof. Schedius Báró Podmaniczky József Ó Exellentíájához fog elvezetni, a' ki most jutalmat akar feltenni annak a Magyar Irónak, a' ki legjobb 's legesinosabb nyelvvvel irt Erzählungot készít.

Politikai bireket Nagysád az ujságból (s nem ujságokból!) is meg fog tudni, osztán a mikét beszélni szoktak, annak tizede sem igaz, ezért nem szeretek levelemben politizálni.

Atyámnak megírtam már (,) hogy mihelyt literarisch dolgaimat itt végzem, megyek tiszteletére. Addig lakom a' Kereszutezában, Nro 357. Ide instálom Nagysádat levelét utasítani. Bár hamar kapnám.

Ajánván magamat Nagysád nagybecsű kegyességeibe vagyok örök háláló tisztelettel

Méltóságos Grófné,
Nagysád

alázatos szolgálja
Döbrentei Gábor.

Ugyanezen év decz. 28-dikán Döbrentei gróf Gyulai Ferenczné idősb leányát Gyulai Károlina³ grófnőt is felkereste levelével s ebben

¹ Gróf Gyulai Józsefné, szül. báró Jósika Maria, Gróf Gyulai Ferenczné anyósa.

² Gróf Kuun Lászlóné szül. gróf Gyulai Constantia e sorok írójának forrón szeretett édes anyja.

³ 1831-ben báró Frimont Péter lovassági századoshoz ment férjhez.

annyi sok érdekesről tudósította, hogy érdemesnek tartom e szép levelet a maga teljességében ide írni:

Pest, Deczemb. 28d. 1820.

Kedves Comtesse,

Egy igen szeretett társaságból, a' Gróf Dessewffyéből, mert csak most végzém levelemet hozzá, más kedves lélekébe megyek által, a' Comtessebe 's így érzéseimnek melegében legboldogabb órát élem. Előttem van az a' nyájas ajánlása, a' Bécsi Theatrum fundusa leírására, melyet egyenesen szíve tette, előttem az a' kinyilatkoztatás, a' minél fogva Erdélyben kívánt tartoztatni, előttem arczán a' könnyek elválásunkkor, midőn bennem a' szerett házhoz való hálám 's vonzódásom erősebb volt, mint a' buczuzás-megszokott szavai. Hála kebelemnek, hogy a' világ hidegítő tapasztalásai is meg nem keményíthették, hanem a' szív gyengédségeinek illy ártatlan vonásait most is gyermekileg érzeni tudja.

Sok nekem azt várnom, míg a' tisztelt Grófnéhoz irt levelemre válasz jó,¹ hogy abból megtudjam a' kedves ház hogylétét, irok előre a' Comtesznek is, így a' Grófné felelete után majd vehetem az erre érkezőt is, és felváltva társalkodhatok majd egyiknek majd másiknak irását olvasván, a' kedves elhagyottakkal. Óh mikor leszünk vagy lehetünk mi megint együtt! Engem, ime többszer is ki kell mondanom, a' Grófnénak 's gyermekeinek nemes bánások módja annyira Erdélyhez szoktatának, hogy lelkem gyakorta oda fordul, itteni kedvező elfogadtatásaim közt is, 's mikor egyedül ülök szobámban, Nagyságtokkal társalkodom, közelebből a' kassai úton andalogva, a' mire való emlékezésem többnyire mosolygó képekkel végződik. A' távolban való létel, a' szeretettekhez sokkal nagyobb teszi az érzést, 's ez alatt akkor minden aprólékok elsimulnak. Egész melegséggel írárok ki így a Comtesse és Fanni² 's Constance³ neveit a' Véteksúlya eleibe, a' három leánytestvérnek 's tanítvány-nak kívánván azt egész egyszerűséggel ugyan, de szíves együtt-létünk emlékeül ajánlani. Az akarám elébb, hogy ezzel a Comtesse meglepettessék, de ime most ki kelle magát adni érzésemnek, hogy

¹ Érti a gróf Gyulai Ferencznéhez intézettet.

² Gróf Wass Györgyné szül. gróf Gyulai Francziska

³ Gróf Kuun Lászlóné.

ha örömmel s olly kebel melege fakadásával tetszik azt venni, mint a' millyennel én nyújtom, barátságom jelében a' Comtesse elébb gyönyörködhessek. A' munkát e' hónap közepén küldém innen fel Bécsbe, a' hol Wigand ígérete szerint minden esinossággal fog nyomtatattatni Képet eleibe itt Kisfaludy Károly rajzol, metszeni Kovács fogja Bécsben A' német előtt álló, nevetséges theatralis-ságu, hogy tudniillik egyik erre, másik arra szúrja agyon magát. Én úgy gondolom, jobban kiválik a' munka lelke, ha képül az a' jelenés adatik, mellyben Valerosz, maga elszánásával jó, hogy Hugón heve elragadtatásában boszút áljon.

Itt most új esztendő körül egy német almanach: Vaterländischer Almanach für Ungarn, tesz a' többek között legtöbb lármát. Sokan, mint Báró Podmanizky József, Glosius,¹ Gróf Teleki József 's minden itt levő magyar Irók haragusznak (,) hogy éppen a' magyar Literatura felsegítése körül való munkálkodáskor a' magyar Országai Dámák és Urak német Almanachot segítenek fel. Kiadóji Zerffi és Habermann. Amaz keresztelt Zsidó 's elébb Baváriai Katona Tiszt, most nevelője az ifjú Báró Orezyaknak; Habermann pedig Pattantus Hadnagy. Irók benne: Pr. Schedius, Gr. Majláth, Rössler a' Budai Német ujság írója, Haliczky, Irónék Gróf Teleki Ferenczné született Gróf Szapáry; Báró Forrayné szül. Gróf Brunswick, a' ki Szoborsinon lakik nyáron (Aradmegyében),² és Gräfin Fery Orezy, mert a' derék asszony (,) kit Orezy Lőrincz árnyéka bizonyosan haraggal néz, ilyen magyarországián írta nevét. Pr. Schedius menthető, mert ő olly czikkelyt ada, mellyben megmutatja a' Németeknek (,) hogy a két magyar haza mennyi derék Férjfiakat szült; Gróf Majláth pedig magyar verseket fordított. De a' többi helyesen lakol, hogy olyan emberre bizta magát, mint Zerffy, a' ki egy poétai furesa elbeszéléseben ollyant beszéll — el, a' mire a' kényesebb Asszony elpirúl, itt pedig vele lépnek elé. Százszorta jobb ezen Almanachnál, a Báró Hormayr és Báró Mednyánszkynek

¹ Glosius Dániel táblabíró; a magyar színészetre 1810-ben 200 frtot, 1834-ben 125 frtot ajándékozott. Meghalt 1836. márcz 24. Pesten, 64. évében. L. Szinnyi id. műve III. kötetében.

² Honnan gróf Gyulai Istvánt Maros-Németiben gyakran örvendeztette meg látogatásaival; mint özvegy grófi rangra emeltetett. Bálványutczai háza a magyar irodalom és művészet jeleseinek még az ötvenes években is nyitva állott.

Historisches Taschenbuchja, kijöve Bécsben, 1821-re. Lajos¹ látta ennek 1820-ra szóló kötetét Széphalmon 's elfogja beszélni tárgyait.

Minap a' Conversations Blattot olvasgatván, abban megkur-tított írásmódját találván, melly bizonyos jelekkel egész szavakat ad elé. Eszembe jutott, hogy egyszer Dr. Gyarmathy² írásjeleivel mi ketten is sokat bajlódtunk 's akkor a' Comtesse abban sok idő-töltését lelte, azért azt bé akarám küldeni. Gróf Majláthnak, ki épen nálam volt, említvén szándékomat, önkint szivesen ajánlá, hogy neki még könnyebb jelekkel lévén az meg, örömmel fogja leírni a' Comtesse számára. Így hát azt várom 's akkor küldöm. De Gr. Majláth most nem jöhet által Budáról, mert a' hid rég el van szedve 's a' Duna tele nagy jég darabokkal, mellyek között a' lélekvesztő esónakok alig járhatnak 's a' ki által akar menni, egy két óráig is elfázlódik a' Dunán.

Gróf Majláth által közelebbi ismeretségebe juték a' Gr. Ráday háznak, 's annak ugyan nagyon örvendek. Gr. Rádayné, született Báró Prónay, igen igen jó lelkű derék Asszony, Comtesse Ersi pedig (.) kit én éjszaki szépségnek neveztem el kék szemeiért 's szöke hajáért, kellemes. Minap épen melléje juték az asztalnál, mivel Gr. Rádaynál az a' szokás (.) hogy vendégeik a' ház tagjai közt feloszolva üljenek. Említém neki a Comtesse nevét 's arra igen szivesen fejezé — ki kívánságát, hogy a' Comtesseről annyi szépet hallván, ohajtaná ismeretségét. Gróf Majláth felszokta Ráday Ersi-nek olvasni fordításait, mellyeket a' magyarból tett 's 1821-ben Cottánál, Tübingában, Anthologie der Ungarischen Dichter cím alatt (itt az ige D. pennájában maradt). Az enyimek közül 6 darabot vett — fel, a' többek között azt a' még nyomtatlant is, mellyet az Ősszel a' Lunkai alléen ültömben írtam, mikor a' Comtesse a' Kőrösről jött 's azt mondá (,) hogy engem ott andalogni látott.

Kisfaludnak Tátikáját németre Gaál fordította, a' Herezeg Eszterházy Bibliothekarius. A' Regeíró testvérének Károlynak drámájából is jelent meg már egy kötet Gaáltól Theater der Magyaren név alatt. Stibor Vajdát holnap után fogják játszodni németül. De bár az ide való német Actorok jobban játszodnának.

¹ Gróf Gyulay Lajos.

² Dr. Gyarmathy Sámuel, az „Affinitas Linguae Hung. cum Linguis Fennicae originis stb.“ tudós szerzője.

Ma találkoztam Székelylyel a' Kolozsvári Actorral, ki most viszi a' Kolozsvári új Játékszínhez tartozó új decoratiókat, de a zajló Duna miatt szekere Budán kénytelen várni, míg a víz béáll.

Ma valék Gr. Bethlen Farkasnénál is.¹

Minthogy játékszín dolgozásaimat itt könnyebben végezhetem, itt maradok még Januariusban, 's aztán megyek Atyámhoz. Bár addig a' Comtesse levelét is kaphatnám. Lakásom van a' Kereszt-utezában Nro 357.

A' Grófné kezét tisztelettel csókolom, 's Constaneot² tisztelem. Lajosnak ezzel együtt megyen levelem. Ezer jót az új esztendőben mindnyájoknak.

Vagyok barátságos tisztelettel
a' Comtesse

alázatos szolgája
Döbrentei Gábor.

E levelekből is egy fénysugár árad az akkori budai és pesti társaságra. Egy kiválóan művelt társaság előtt állunk, melynek nem kevés tagja ugyan még németül ír, francziául és németül folyékonyabban is beszél, mint saját nyelvén, de azért legnagyobb részt a nemzetiség és nemzeti művelődés ügyét szíven hordozza, nemesak fejleszti a társadalom nyelvét s a hazai irodalmat, de még arra is gondol, s munkássága még oda is irányúl, hogy a hazai irodalom kiváló termékeit a külföld jó fordításokból ismerje s méltányolni tudja.

DR. GR. KUUN GÉZA.

¹ Született Mikó grófnő, gróf Traun Ferenczné anyja, kinek első férje gróf Bethlen Ádám, második férje gróf Kendeffy Ádám volt.

² Gróf Kuun Lászlóné.